

بسم الله الرحمن الرحيم

آثار عدالت اجتماعی در قرآن

مریم منتظری^۱

چکیده

نوای زیبای عدالت که بر گرفته از فطرت انسان است، در جای جای زمین و در طول زندگی او با گوش جان شنیده می‌شود. شعار زیبایی، که خود ملاک همه زیبایی‌هاست و شعور ما را به خود معطوف داشته و در عرصه‌های مختلف، به عنوان یک آرمان، ظهور و بروز یافته است. در کنار این همه عظمت و دل ربایی و چالش انگیزی که عدالت دارد، آنچه سؤال برانگیز است این است که آثار عدالت اجتماعی از دیدگاه قرآن چیست؟ هدف این نوشتار به دنبال پاسخ گویی به این پرسش مهم است. در ابتدا به بررسی مفهوم عدالت پرداخته و بعد از آن به بررسی جایگاه آن در منابع اسلامی و آثار اجتماعی آن پرداخته است. نویسندگان کوشیده است تا با روش کتابخانه‌ای و الکترونیکی و با شیوه توصیفی به پرسش مذکور پاسخ دهد. نتایج حاصله نشان می‌دهد که پیشگیری از جرم، ایجاد امنیت و آسایش، تکامل و توسعه انسانی و زنده شدن و تجلی حق و ... از آثار عدالت اجتماعی است.

واژگان کلیدی: عدالت، عدالت اجتماعی، عدل، قسط، تساوی، توازن.

^۱مریم منتظری، سطح ۲، حوزه علمیه الزهراء رمشک.

مقدمه

نگاه صحیح به مسئله عدالت و تعریف جامعی از آن، که اصطلاحاً نگاهی اثاره شده و برگرفته از کلام اهل بیت علیهم السلام و نقطه نظرات آنها می باشد، به طور حتم در کردار آدمی و گرایش او به تحقق عدل و سوزاندن ریشه ظلم در روابط انسانی و اجتماعی، آثار به سزایی بر جای می گذارد. این مسئله، مسئله تازه‌ای نبوده و با این که مورد اهتمام ائمه معصومین ما قرار گرفته است، اما ازدیرباز تاکنون نیز محل نزاع و گفت‌وگو جوامع اسلامی و یا حتی غیر اسلامی نیز می باشد. یکی از اهداف مهم رسالت انبیای الهی همین مسئله یعنی رعایت عدالت بین جوامع انسانی است. تاکید این مسئله زمانی دو چندان می شود که آیات مختلف الهی نیز به این مسئله اشاره داشته و به رعایت آن پرداخته است.

با جستجویی بر منابع و آثار مشابه و منتشر با مقاله حاضر، آثاری ارائه شده که به آن اشاره می کنیم:

۱- مقاله «تحقق رویکرد عدالت اجتماعی از دیدگاه قرآن کریم و روایات»؛ که در تیرماه سال ۱۳۹۹ش به چاپ رسیده است، در این مقاله به معنا و مفهوم عدالت از دیدگاه های مختلف حکماء، فلاسفه و اندیشمندان پرداخته و سپس به محورهای سه گانه عدالت (ارتباط با خدا، پیغمبر و انسان با عدالت) با ذکر آیات مربوطه پرداخته است ولی اشاره‌ای به آثار اجتماعی عدالت از دیدگاه قرآن نکرده است؛ لذا ضعف آن محسوب می گردد.

۲- مقاله «بررسی عدالت در قرآن کریم در سه محور»؛ اثر احمد عربشاهی کریزی است که در سال ۱۳۹۵ شمسی به چاپ رسیده است. وی در این اثر به بررسی عدالت در اسلام از سطوح مختلف فردی، سطوح نظام هستی، و سطوح تشریعی و قانون گذاری و اجتماعی پرداخته است اما اشاره‌ای به آثار عدالت اجتماعی نکرده است؛ لذا ضعف آن به حساب می آید.

۳- مقاله «بررسی مصادیق و آثار تحقق عدالت اجتماعی در نگاه امام علی (ع)»؛ اثر جواد نصیرایی میر است که در سال ۱۳۹۸ شمسی به چاپ رسیده است. او به مطالبی پیرامون آثار تحقق

عدالت اجتماعی از دیدگاه امیرالمومنین علیه السلام پرداخته است اما از ناگه قرآن سخنی به میان نیاورده است.

چیزی که باعث نوآوری مقاله حاضر با دیگر آثار مذکور شده است و به عنوان وجه تفاوت و تمایز آن می باشد، بررسی عدالت اجتماعی و آثار آن از دیدگاه قرآن کریم می باشد. لذا از این جهت کاری نو و متفاوت است.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مفهوم عدالت در لغت

ریشه «عدل» در لغت، دو استعمال دارد؛ «عَدْلُ فِيهِ يَا عَدْلُ بِهِ» و «عَدْلُ عَنْهُ». «عدل» در استعمال اول به معنای انصاف، برقرار کردن تساوی و قرار دادن اشیا در جایگاه شایسته آنها و در استعمال دوم، به معنای انحراف و اعراض است. «عدل» معمولاً در وصف اشخاص به کار می‌رود. در کتاب العین می‌خوانیم:

۱. «الْعَدْلُ: الْمَرْضَى مِنَ النَّاسِ قَوْلُهُ وَ حُكْمُهُ»^{۳۲}: «عدل کسی است که سخن و حکم او مورد رضایت باشد». بر اساس این تعریف، «عدل» به کسی گویند که سخن و حکم او مورد پسند و خشنودی قرار گیرد. در این تعریف صفت به جای اسم فاعل آمده است. همچنین به جهت عدم بیان متعلق خشنودی ابهام و اجمال وجود دارد؛ یعنی بیان نشده که چه کسی باید از او خشنود باشد؟ در کتاب‌های لغت، برای واژه «عدل» کاربردهای فراوانی برشمرده شده است که از جمله، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- مساوات میان امور؛^{۳۴} ۲- مثل و معادل شیء از نظر ارزش؛^{۳۵} ۳- انصاف؛^۴ ۴- حکم به حق؛^۷ ۵- نقیض ظلم و جور؛^۶ ۶- قرار دادن هر چیزی در موضع (جایگاه، شأن، موقعیت، منزلت، مقام) شایسته آن؛^۹ مساوات میان امور؛^{۱۰} ۷- تعادل و تساوی؛^{۱۱}

^{۳۲}فراهِیدی، العین، ج ۲، ص ۳۸.

^{۳۳}طریحی، مجمع البحرین، ج ۵، ص ۴۲۱.

^{۳۴}طباطبایی، المیزان، ج ۱، ص ۳۴۲.

^{۳۵}نصیرایی میر، بررسی مصادیق و آثار تحقق عدالت اجتماعی در نگاه امام علی علیه السلام، ص ۴.

^۶عسکری، ابوهلال، معجم فروق اللغة، ص ۲۱۱.

^۷عربشاهی کریزی، بررسی عدالت در قرآن کریم در سه محور، ص ۷.

۱-۲- مفهوم عدالت در اصطلاح

شهید مطهری برای عدل چهار معنا ذکر کرده عبارتند از: ۱- تساوی؛ ۲- توازن یا موزون بودن؛ ۳- اعطاء و رعایت حقوق افراد^{۱۲}؛ ۴- و رعایت قابلیت‌ها در افاضه وجود؛ که معنای سوم را انتخاب نموده است.^{۱۳}

۱-۳- مفهوم عدالت اجتماعی

با آنکه امروزه از عدالت اجتماعی بسیار سخن گفته می‌شود؛ اما این واژه یکی از مفاهیم مبهم در عرصه مطالعات علوم اجتماعی و انسانی است؛ زیرا هم می‌توان حوزه اجتماع را در عرض حوزه‌های سیاست، اقتصاد و فرهنگ قرار داد و هم می‌توان آن را با توجه به پیچیدگی امور جامعه مجموعه ای گسترده تر از موارد مذکور و شامل عرصه‌های سیاسی فرهنگی و اقتصادی قلمداد کرد. امروزه غالباً وقتی سخن از عدالت به میان می‌آید، بُعد اجتماعی آن مد نظر است؛ زیرا عدالت در هیچ یک از مفاهیم و عناوین خود به گستردگی و اهمیت عدالت اجتماعی به معنای دوم که شامل عرصه‌های سیاسی فرهنگی و اقتصادی می‌شود، نخواهد بود.^{۱۴}

عدالت اجتماعی در یک کارکرد کلی بیشتر به حقوق فردی و اجتماعی افراد جامعه با یکدیگر مربوط می‌شود. بر این اساس این نوع از عدالت تمام افراد جامعه جدای از شخصیت حقوقی شان در حقوقی که عدالت اجتماعی بدانها تکیه دارد برابرند. کیه گاه و نقطه اصلی عدالت اجتماعی منبعث از حقوقی که انسان‌ها به دلیل انسان بودن و به دلیل عضویت در اجتماع از آنها برخوردارند.

^۸ همان.

^۹ همان.

^{۱۰} طباطبایی، المیزان، ج ۱، ص ۳۴۵.

^{۱۱} جوهری، الصحاح و تاج اللغة، ج ۵، ص ۱۷۶۱.

^{۱۲} کیخا، عدالت اجتماعی، ص ۱۷ - ۲۲.

^{۱۳} حسینی نصب، عدل الهی، ص ۱۹.

^{۱۴} نصیری میر، بررسی مصادیق و آثار تحقق عدالت اجتماعی در نگاه امام علی علیه السلام، ص ۶ - ۷.

بنابراین اگر در جامعه عدالت همه جانبه برقرار بود، محیط برای رشد و تکامل فراهم گشته، روند عمومی حرکت تکاملی جامعه هماهنگ با روند کل جهان خواهد بود و در برابر، هر نوع بی عدالتی موجب اختلال، فساد، ارتجاع و سقوط جامعه می‌گردد. پیامبران نیز برای تکامل براساس قسط و حق و عدل مبعوث گشته‌اند.

از آنچه بیان شد، می‌توان چنین نتیجه گرفت که ارتباط تنگاتنگی بین عدالت اجتماعی و توسعه به معنای انسانی آن وجود دارد و تنها با گسترش بستر عدالت است که امکان دستیابی به ابعاد گوناگون توسعه فراهم می‌گردد؛ زیرا توسعه فرایندی است متضمن بهبود مداوم درهمه عرصه‌های زندگی انسانی، اعم از مادی و معنوی، اجتماعی و سیاسی و انسان در این فرایند است که به حیاتی با عزت نفس و اتکا به خود همراه با گسترش دایره انتخاب در محدوده پذیرفته شده، دست می‌یابد.

۱-۵- تکامل اجتماعی

اسلام نظامی اجتماعی است که کمال مطلوب را در «سعادت» انسان می‌داند. فلسفه تشریع دین و اهتمام پیامبران الهی این است که مردم با بهره‌گیری از تعلیم دین و میزان حق و باطل، خود به اقامه قسط و عدل بپردازند^{۳۲}؛ چرا که عدالت زمینه ساز همیاری و شرط تکامل اجتماعی است.^{۳۳}

از این رو یکی از آثار عدالت تکامل اجتماعی و یکی از مهمترین شرایط آن است. روح عدالت نهفته در حقوق بشر که از اعماق عدالت خواهی اسلام نشأت می‌گیرد، سرشت فردگرایی و اصالت فرد را در حوزه حقوق بشر کم رنگ و بی اعتبار می‌سازد و به آن خصلت عادلانه می‌دهد. عدالت همانند توحید، یکی از معیارهای سنجش حقوق بشر است.^{۳۴} منظور این است که حقوق بشر نمی‌تواند از چهارچوب عدالت بیرون باشد. به همین دلیل، تأکید بر اجرای عدالت به منزله یک سنت سیاسی، همواره اندیشه حکیمان را درگیر خود ساخته است.^{۳۵}

۱-۶- امنیت و آسایش جامعه

^{۳۲} حدید: ۲۵.

^{۳۳} طوسی، اخلاق ناصری، ص ۲۴۷-۲۵۷.

^{۳۴} تهرانی دوست، مبانی حقوق بشر در اسلام و غرب، ص ۴۵.

^{۳۵} سلیمی، درسنامه حقوق بشر از دیدگاه اسلام، ص ۱۸۴ - ۱۸۶.

یکی دیگر از آثار مهم عدالت اجتماعی، امنیت و آسایش و آرامش به دست آمده در سایه عدالت اجتماعی است. بی شک به تحقیق می توان گفت عدالت آن هم در گستره و مقیاس افراد جامعه، شرط امنیت و آسایش و آرامش افراد آن جامعه است و هر مقداری از آن تحقق یابد به همان مقدار امنیت و آسایش در میان مردم پدید خواهد آمد. در این رابطه در قرآن کریم می خوانیم: «وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا»^{۳۶}: «این شهرها و آبادی هایی است که ما آنها را هنگامی که ستم کردند هلاک نمودیم و برای هلاکت شان موعدی قرار دادیم! (آنها ویرانه هایش را با چشم می بینند، و عبرت نمی گیرند!)».

یا در جایی دیگر آمده است: «فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةٌ بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»^{۳۷}: «این خانه های آنهاست که بخاطر ظلم و ستمشان خالی مانده و در این نشانه روشنی است برای کسانی که آگاهند».

بنابراین سعادت و رفاه جامعه در گرو فعلیت یافتن عدالت در آن جامعه و آرمانی شدن آن می باشد.

نتیجه گیری

^{۳۶} کهف: ۵۹.

^{۳۷} نمل: ۵۲.

یکی از بزرگترین جوامع بشری نا عدالتی از بزرگترین مشکلات و معضلات در جوامع بشر در همه ادوار مختلفی تاریخی بوده است. در بررسی و تحقیق های انجام شده نویسنده در رابطه با موضوع مقاله یعنی مهمترین آثار عدالت اجتماعی از دیدگاه قرآن کریم به نتایج زیر دست یافت:

- (۱) پیشگیری از جرم؛
- (۲) اصلاح مردم و روابط اجتماعی؛
- (۳) زنده شدن و تجلی حق؛
- (۴) تکامل و توسعه انسانی؛
- (۵) تکامل اجتماعی؛
- (۶) امنیت و آسایش جامعه.

بدون شک در سایه سار قرآن و با کمک روایات روانی اهل بیت که تکمیل کننده هدایت و نورایت قرآن کریم است می توان به آرمانی ترین هدف الهی یعنی عدالت آن هم دز سطح جوامع بشری بدان دست پیدا نمود.

فهرست منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

- (۱) ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، تهران: اندیشه هادی، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ش.
- (۲) آمدی، عبد الواحد بن محمد تمیمی، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه: محسن موسوی، قم: دار الحديث، چاپ بیست و پنجم، ۱۳۸۳ ش.
- (۳) تهرانی دوست، فاطمه، مبانی حقوق بشر در اسلام و غرب، تهران: مکیال، چاپ اول، ۱۳۸۹ ش.
- (۴) جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، بیروت: دار العلم للملایین، چاپ اول، ۱۳۷۶ ق.
- (۵) حر عاملی، محمد بن حسن، الفصول المهمة فی اصول الائمه (تکملة الوسائل)، قم: مؤسسه معارف اسلامی امام رضا (ع)، چاپ اول، ۱۴۱۸ ق.
- (۶) حسینی نسب، سید مصطفی، تهران: انتشارات کانون اندیشه جوان و اندیشه پویا، چاپ دوم: ۱۳۹۳ ش.
- (۷) سلیمی، عبدالحکیم، درسنامه حقوق بشر از دیدگاه اسلام، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، چاپ دوم، ۱۳۹۴ ش.
- (۸) شریف الرضی، محمد بن حسین، خصائص الائمه علیهم السلام، مشهد: الآستانه الرضویه المقدسه، چاپ اول، ۱۴۰۶ ق.
- (۹) طباطبائی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، قم: تهران: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی؛ رجاء، چاپ اول، ۱۳۶۳ ش.
- (۱۰) طریحی، فخر الدین بن محمد، مجمع البحرین، تهران: مرتضوی، چاپ اول، ۱۳۶۲.
- (۱۱) عربشاهی، کریزی، احمد، «بررسی عدالت در قرآن کریم در سه محور»، نشریه مطالعات قرآنی، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۹۵ ش.
- (۱۲) عسکری، ابی هلال، معجم فروق اللغویه، قم: مؤسسه نشر اسلامی جامعه مدرسین، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق.

- ۱۳) فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، طبعه الاولى، ۱۴۰۸ ق.
- ۱۴) قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا، تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، تهران: چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.
- ۱۵) کافی الدین ابی الحسن علی لیثی واسطی، حسین حسنی بیرجندی عیون الحکم والمواعظ، تهران: دار الحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
- ۱۶) کیخا، نجمه، عدالت اجتماعی، تهران: انتشارات کانون اندیشه جوان و اندیشه پویا، چاپ دوم: ۱۳۹۳ ش.
- ۱۷) مجلسی، سید محمد باقر، بحارالانوار، بیروت: موسسه الوفاء، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق.
- ۱۸) محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: نشر دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
- ۱۹) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ بیست و هشتم، ۱۳۷۵ ش.
- ۲۰) مکارم شیرازی، ناصر، مثال های زیبای قرآن، قم: نسل جوان، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ ش.
- ۲۱) نصیر الدین طوسی، محمد بن محمد، تهران: انتشارات علمیه اسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
- ۲۲) نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، بیروت، لبنان، موسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ ق.